

Ivanitskaya S.G. Local departments Constitutional-Democratic Party in Yekaterinoslav in the First Russian revolution, 1905-1907 (based on the materials of the State Archive of the Russian Federation)

The article focuses on the formation, evolution and activities of local departments Constitutional-Democratic Party in Yekaterinoslav in the period of First Russian revolution, 1905-1907, which is considered by the on especially the materials of the State Archive of Russian Federation

Keywords: Constitutional-Democratic Party, Yekaterinoslav, the First Russian revolution, Southern Ukraine, local history, N.I. Ivanov, A.M. Alexandrov, A.J. Yefimovich, P.I. Novgorodtsev

УДК: 329(477.7)"19"

О. В. Кульчицька

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ПОЧАТКУ ХХ ст.: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

На прикладі діяльності осередків українських політичних партій Херсонської губернії, показано їх тенденції розвитку на початку ХХ ст. Висвітлюються деякі особливості функціонування українських партійних організацій південного регіону.

Ключові слова: Херсонська губернія, українські політичні партії, південний регіон

На сучасному етапі, коли громадяни незалежної України виявляють своє ставлення до політичних партій надзвичайно важливою залишається проблема усвідомлення історичного досвіду, основних засад та особливостей діяльності українських партійців початку ХХ ст. Прошло ціле століття, але так само українські політики ведуть боротьбу за електорат, простежується певна прихильність, або несприйняття, а подекуди і повна аполітичність мешканців окремих регіонів відносно діючих політичних партій.

Однак історичний досвід функціонування українських політичних партій в межах південного регіону на початку ХХ ст., переконує в залученні мешканців Херсонської губернії до політичного життя.

Відзначимо, що розробка досліджуваної проблеми була започаткована ще на початку ХХ ст. До неї зверталися Й.Гермайзе [1], П.Христюк [2], О.Ріш, [3], В.Дорошенко [4]. Вказані автори, здійснюючи аналіз українських політичних партій, широко використали документальні матеріали, зокрема донесення і записки жандармських установ, прокламації, листівки, розглянувши, на жаль, лише окремі аспекти в діяльності партійних осередків. Проте майже не розробленими залишилися питання про становлення місцевих відділів на Півдні України.

Серед праць радянської доби заслуговує на увагу монографія І.Ф. Кураса "Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине", у якій науковець звернув увагу не тільки на політичну діяльність українських партій, внутрішньополітичні процеси, що відбувалися в їх середовищі, але й підкреслив значимість місцевих осередків [5]. Однак автор приділив більшу увагу тим місцевостям, де партійці проявляли найбільшу активність. Отже, південний регіон залишався мало досліджуваним.

Сучасні науковці, позбавившись заідеологізованості та усталених штамів, з нових позицій підійшли до вивчення історії політичних партій та їх філій, які пустили своє коріння в південному регіоні. У публікаціях П.М.Шморгуна стисло визначалася типологія українських партій та їх осередків, зверталася увага на соціальний склад, чисельність цих політичних об'єднань, виокремлювалася думка про слабкість їх позицій на Півдні України [6]. Слід відзначити, що останнім часом з'явилась низка праць, де розглядається діяльність політичних організацій на регіональному рівні, в яких науковці намагаються показати основні напрямки та специфіку діяльності українських партійців в регіоні [7, 8, 9]. Проте дана тематика потребує подальшого вивчення у зв'язку із чим, авторка даної статі поставила за мету розглянути особливості функціонування осередків українських партій на початку ХХ ст.

Наголосимо, що в політичному житті Півдня України на початку ХХ ст. брали участь національні партійні організації. Однак, щоб очолити українське населення і повести його за собою, представникам українських партійних осередків слід було поєднати національні та соціальні гасла. До отого ж такі українські партії, як РУП, УСДРП, "Спілка", УДРП та інші діяли в основному в центральних і північних районах України, а на Півдні не мали своїх більш-менш оформлених організацій [10, с.87].

Однак Південь України не залишився поза увагою українських партійців. Однією з перших, хто залишив по собі слід у південному регіоні, була революційна українська партія (РУП), заснована 29 січня 1900 р. в Харкові на спільному засіданні представників студентських українофільських гуртків Харкова та Києва. Але і установчий з'їзду РУП відбувся лише у грудні 1902 р. в Києві. На ньому було обрано у складі Д.Антоновича, Є.Голіцинського та В.Козиненка [11, с. 14-25].

Соціальною базою РУП стали студенти, семінаристи, народні вчителі та представники української інтелігенції. До партії ввійшли так звані "вільні громади", які вже діяли в Харкові, Києві, Полтаві та інших містах України.

На південних землях функціонувала Одеська українська студентська громада. Її витоки сягають 1903 р, коли 6 квітня була випущена відозва "Під великодні дзвони", де розвивалась ідея самостійності України [12, арк. 83]. У 1906-1907 рр. організація розпалась і була відновлена лише в 1907-1908 рр. У ній перебувало 64

особи, але в центральному органі РУП представників громади зовсім не було [13, арк. 121-122]. Її діяльність майже не виступала за межі самоосвітніх справ, тому широких акцій у напрямку об'єднання національних кіл громадськості з її боку не було видно. Таким чином, Одеській студентській громаді не вдалося згуртувати національні сили Півдня України, оскільки, по-перше, вона не була легалізована, по-друге, серед її членів не відчувалося відповідальності за розпочату справу, збори громади відвідувало не більше 10-12 осіб, по-третє, вона не отримала широкої підтримки серед студентів, бо ті ставилися до неї доволі формально.

Крім молоді, члени РУП намагалися поширити свій вплив на українські села південного регіону. Так, у жовтні 1906 р. в селах Бутовці та Гуляєвці Одеського повіту Херсонської губернії місцевими жандармами були знайдені прокламації РУП [14, арк. 1]. Література цієї партії, що з'явилась на Херсонщині, викликала серед селян багато балачок і симпатію до революційної справи. Створювалися гуртки із сільської молоді, яка охоче збиралась і читала видання Революційної української партії. Але на півдні рупівцям бракувало організаційного осередку, тому пропаганду часто-густо вели самі селяни, без певного напрямку, що не давало бажаних результатів [15, арк. 240].

У свій час Й.Гермайзе зауважував, що партійна робота велася й серед інтелігенції та робітництва, але носила переважно агітаційний характер [16, с. 105].

Таким чином, оцінюючи діяльність цієї партії та її осередків, ми поділяємо точку зору Є.Романенка, що для РУП "був властивий процес ідейно-теоретичного й організаційно-практичного експериментування, викликаний необхідністю узгодження програмних стратегічних і тактичних положень з інтересами тих суспільних верств, на які вона розраховувала спертися у своїй діяльності" [17, с.46-49.] Отже, робота даної партії в південному регіоні України обмежувалась розповсюдженням літератури. А якщо врахувати той факт, що за вплив на селянські маси боролись представники РСДРП, есерів і кадетів, то стане зрозуміло, що залучити на свій бік усіх селян південного регіону було просто неможливо.

Причину такої ситуації слід убачати не тільки в інертності мас, а й у внутріпартійній кризі, яка в грудні 1904 р. призвела до розколу РУП. Частина партії на чолі з М.Меленевським (Баском) виступала за об'єднання з РСДРП, інша, на чолі з Д.Антоновичем, В.Винниченком, С.Петлюрою, М.Поршем, наполягала на незалежному існуванні. У результаті прихильники зближення з РСДРП утворили окрему Українську соціал-демократичну "Спілку". Організація приєдналася до меншовицької фракції РСДРП на правах автономії, що було закріплено на Женевській конференції у квітні 1905 р. Про автономний статус "Спілки" говорилось і в її статуті, зокрема, підкреслювалось, що вона є автономною лише в питаннях своєї внутрішньої організації пропаганди й агітації [18, арк. 1-244].

Всю діяльність "Спілки" спрямовував Центральний Комітет, до якого входили: М.Меленевський, Г.Довженко, І.Кириєнко, О.Скоропис-Йолтуховський та інші. Головному Комітетові підпорядковувались обласні комітети, які, у свою чергу, складалися із повітових організацій, що охоплювали своєю діяльністю сільські, містечкові та міські організації. У документах жандармерії зазначалося, що програма "Спілки" вимагала змінити існуючий лад в Росії і замінити його демократичною республікою.

Крім того, висувалась ідея автономії для Малоросії та злиття її з Австрійською Галицією. В питаннях економіки програма "Спілки" збігалася з програмою РСДРП [19, арк. 44 зв.]. Успіху цієї організації на місцях сприяла не тільки пропагандистська література, що видавалася українською мовою, але й відмова від поміркових аграрних вимог РСДРП. "Спілчани" агітували за конфіскацію поміщицьких земель, обґрунтовуючи випадки їх самозахоплення іменем революції, яка набирала сили.

Соціальну базу "Спілки" складали переважно службовці земських управ та вчителі земських шкіл. Наприклад, прихильниками створення "Спілки" в Херсонській губернії виступали: секретар Херсонської губернської земської управи А.Грабенко, його помічник М.Чернявський, статистик Ф.Василевський, бухгалтер Херсонської повітової земської управи І.Селюк, оцінник Олександрівської повітової земської управи О.Бланшо, а також кілька вчителів у земських школах: у с.Богданівка Херсонського повіту – Н.Ткаченко, у с. Тернівка цього ж повіту – П.Поляков і колишній вчитель у с. Солоному Єлисаветградського повіту І.Шевченко [20, арк. 43].

Серед них поширювалась думка про впровадження у місцевостях з українським населенням судочинства рідною мовою. А.Грабенко, М.Чернявський, Ф.Василевський, І.Селюк і О.Бланшо отримували з-за кордону окремі примірники газети "Чайка", які після опрацювання передавали іншим але до рішучих заходів не вдавались.

Службовець Херсонської земської управи Г.Федоров, учитель земської школи в містечку Нова Одеса Херсонського повіту П.Веймарт, учитель земської школи в містечку Снігурівка Херсонського повіту О.Кулинський, завідуючий сільськогосподарським бюро Херсонської повітової управи В.Василевич вели між собою розмови про створення самостійної держави – України [21, арк. 46]. Вважаючи дії цієї організації злочинними, поліція здійснювала постійний нагляд за особами, які виявляли будь-яку причетність до неї і при можливості намагалися заарештувати їх.

У 1906-1907 рр. відділ "Спілки" існував у Одесі. Він працював разом з Херсонським селянським комітетом. Проте місцеві комітети "Спілки" на південних землях України особливої популярності не мали. Це пояснювалось тим, що навесні 1907 р. фактично припинило існування Центральне бюро селянської групи "Спілки", яке відповідало за роботу на селі. А в березні 1908 р. був арештований Головний Комітет Українського соціал-демократичного союзу, а також відбувся ряд ліквідацій на місцях. До того ж кожна місцева організація на свій розсуд вирішувала питання партійного життя, що призводило до відсутності єдності в загальнопартійній тактиці. Не подолавши сепаратистських тенденцій "спілчани" так і не спромоглися посісти вагомe місце в політичному житті Півдня України.

Аналізуючи помилки "Спілки", український дослідник Т.Гунчак наголошував на оцінці її діяльності як політичного самогубства, оскільки її члени не тільки не віддалилися від народних мас, але й не зуміли знайти опору в широких колах українського населення. "На жаль, для "спілчан", – підсумовує автор, – міцний зв'язок з пролетарським рухом в Україні виявився дорожчим, ніж зв'язок з патріотами української національної традиції" [22, с.40-41].

Після відокремлення "Спілки" РУП перейшла на соціал-демократичні позиції і виступила в Україні від імені місцевого пролетаріату. У грудні 1905 р. відбувся II з'їзд РУП, який прийняв постанову про зміну назви партії на нову – Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП). Зміна назви не означала утворення якоїсь нової партії, як вважають деякі дослідники. У сховищах ЦДАВОВ України справи щодо діяльності партії існують під подвійною назвою – РУП – УСДРП. Крім того, II з'їзд партії УСДРП був не установчим, а черговим з'їздом РУП [23, арк. 2].

У своїй програмі УСДРП сформулювала основні цілі партії: надання автономії Україні з окремим представницьким зібранням (сеймом), котрому б належало право законодавства у внутрішніх справах, що стосуються території України; запровадження загального, рівного, прямого виборчого права з закритим голосуванням для кожного громадянина, старшого 20 років. І права кожного виборця бути вибраним в усяке представницьке зібрання; визнання права кожної нації на культурне і політичне самовизначення; здійснення права на свободу слова, друку, совісті; проведення зборів і страйків, утворення спілок; знищення будь-яких привілеїв, класів, станів; обмежень за походженням, статтю, віросповіданням та національністю.

В аграрному питанні УСДРП дотримувалась меншовицької програми й про конфіскацію поміщицьких земель не згадувала, а стихійне захоплення селянами великих приватних земель оцінювала як реакційне явище. У зв'язку з цим ставилось завдання: енергійною агітацією відтягувати сільський пролетаріат від цих акцій і роз'яснювати йому кінцеву мету боротьби – звільнення з-під ярма капіталу і встановлення соціалістичного ладу. Соціальну базу українських соціал-демократів склали студенти, гімназисти, дрібні службовці, сільськогосподарські робітники, селяни.

Поступово в середовищі УСДРП виникло питання про об'єднання з РСДРП. З одного боку, завдання загальноросійського революційного руху висувало необхідність концентрації всіх революційних сил і централізованого керівництва революційною боротьбою пролетаріату. З іншого, УСДРП поряд з існуючими в Україні пролетарськими організаціями РСДРП і Бунду відчувала певне безсилля в справі поширення своїх ідей через слабкість українського національного руху взагалі.

Але IV (об'єднавчий) з'їзд РСДРП, який відбувся у квітні 1906 р., відхилив офіційне подання українців щодо такого приєднання. ЦК РСДРП запропонував "повне злиття", на що не погодились члени ЦК УСДРП. Тому українські партійці продовжили свою діяльність, покладаючись на власні сили. На зрусифікованому півдні ідеї УСДРП поширювали М.Чижевська, Н.Борисова, А.Маріангоф, В.Буряченко, І.Липа [24, арк. 30-35, 62 зв.].

На жаль, активізація участі представників української соціал-демократичної робітничої партії в політичному житті краю відбулася лише після Лютневої революції 1917 р. Проте вони не отримали належної підтримки з боку південної громадськості, оскільки їх позиції в південному регіоні, принаймні до лютого 1917 р., були доволі слабкими.

На південних землях діяли і представники Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Перші організації українських есерів з'явилися в 1903-1904 рр. і були тісно пов'язані з російськими соціалістами – революціонерами. Так, у 1904 р. така була створена в Одесі, а в 1906-1908 рр. подібна організація під назвою "Бандура" діяла в Миколаєві [25, арк. 11].

Особливість функціонування місцевих відділів полягала в їх нелегітимному існуванні, оскільки перший з'їзд партії відбувся у 1907 р., а її офіційне оформлення сталося лише 4-5 квітня 1917 р. на установчому з'їзді цієї партії, що проходив у Києві. Очолили партію М.Грушевський, М.Ковалевський, П.Христюк та інші. Основну роботу члени УПСР проводили через селянські спілки, які фактично були партією в партії, оскільки мали власну організацію, Центральний Комітет, програмний Статут. Позитивним моментом існування УПСР та її місцевих організацій було те, що свої дії вони будували виходячи з потреб українського народу.

Незважаючи на привабливість національних гасел, які вимагали автономії та скликання Українських установчих зборів, стати популярними серед південної громадськості українським есерам не вдалося. На наш погляд, це пояснювалося відсутністю чіткої організаційної структури. Філії УПСР часто виникали і діяли стихійно, самостійно об'єднуючись у комітети. До того ж їх можливості обмежували і вузько спрямована робота серед українського селянства, а також жорстка конкуренція з боку соціал-демократів, есерів, "Спілки" та УСДРП, що не могло не позначитись на їхній діяльності в Херсонській губернії.

До політичного життя в регіоні залучалися й українські ліберально-демократичні осередки. У 1906 р. була прийнята програма Української демократично-радикальної партії (УДРП). Потенційною соціальною базою партії були селяни-середняки, дрібна буржуазія, інтелігенція. Не зважаючи на те, що легалізувати партію не вдалося, її відділи існували в Київській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Катеринославській, Чернігівській та Волинській губерніях. Офіційними органами партії були газети "Громадська думка", "Рада", журнали "Рідний край" та інші. Лідерами УДРП виступали Б.Грінченко, С.Єфремов, Ф.Матушевський. У межах Херсонської губернії осередки Української демократично-радикальної партії існували в Ананьєві, Єлисаветграді, Одесі, Херсоні. У тих же населених пунктах поряд з громадами УДРП діяли місцеві організації Української демократичної партії (УДП). Пославшись на О.П.Реєнта, відзначимо, що представники УДП, УДРП, як і українські партійці інших політичних напрямків, в умовах неослабного переслідування царською владою не змогли виробити чіткої тактики своєї діяльності й координації з іншими партіями та громадськими організаціями [26, с.130].

Таким чином, можна стверджувати, що в межах Херсонської губернії здійснювали певну роботу місцеві осередки українських партій, які за класифікацією ділилися на соціалістичні, неонародницькі та ліберально-демократичні.

Більшою популярністю серед мешканців південного регіону користувалися місцеві осередки соціалістичного спрямування, основна діяльність яких зосереджувалась на проведенні агітаційно-пропагандистської роботи, проте супроводжувалася слабкістю через відсутність потужного національного руху взагалі.

У результаті малочисельності, недостатнього політичного досвіду, епізодичності своїх дій, вищезазначені регіональні осередки не отримали належної підтримки серед південної громадськості і поступалися в силі й міцності загальноросійським політичним партіям такого типу.

Джерела та література

1. Гермайзе Й. Нариси з історії революційного руху в Україні. – Т.1: Революційна Українська Партія (РУП). – Б.м.: Книгоспілка, б.р. – 388 с.
2. Христюк П. 1905 рік на Україні. – Х.: Державне видавництво України, 1925. – 240 с.
3. Риш А. Очерки по истории Украинской социал-демократической "Спилки". – Х.: Аролетарий, 1926. – 142 с.
4. Дорошенко В. Революційна українська партія (РУП) (1900-1905 рр.). Нарис з історії української соціал-демократичної партії. – Львів;Київ: Видання ЦК УСДРП, 1921. – 40 с.
5. Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К.: Наукова думка, 1978. – 314 с.
6. Шморгун П.М. Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія // Наукові праці з питань політичної історії: Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 172. – К.: Либідь, 1992. – С.14-25. Його ж. Про формування національних традицій у Південній Україні на початку ХХ ст. // Південь України і складання української державності: історія і сучасність. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 травня 1994 р. – Одеса, 1994. – С.85-88.
7. Турченко Ф.Г., Турченко Г.Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кін.ХІХ ст. – 1921 р.): Історичні нариси. – К.: Генеза, 2003. – 304 с.
8. Кульчицька О.В. Громадські та політичні організації Півдня України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах Херсонської губернії): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2007. – 20 с.
9. Назарова Є.П. Суспільно-політичні рухи в Південноукраїнському регіоні на початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 19 с.
10. Шморгун П.М. Про формування національних традицій у Південній Україні на початку ХХ століття // Південь України і складання української державності: історія і сучасність. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 травня 1994. – Одеса, 1994. – С.85-88.
11. Шморгун П.М. Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія // Наукові праці з питань політичної історії: Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 172. – К.: Либідь, 1992. – С.14-25.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України), ф.3807, оп.1, спр.1, арк. 83.
13. ЦДАВОВ України, ф.3807, оп.1, спр.1, арк. 121-122.
14. ЦДАК, ф.419, оп.1, спр.5001, арк. 1.
15. ЦДАВОВ України, ф.3897, оп.1, спр.8, арк. 240.
16. Гермайзе Й. Нариси з історії революційного руху в Україні. – Т.1. Революційна Українська Партія (РУП). – Б.м.: Книгоспілка, б.р. – 388 с.
17. Романенко Є. Українські національні партії в Російській імперії // Нова політика. – 2001. – №3(35). – С.46-49.
18. ЦДАВОВ України, ф.3807, оп.1, спр.10, арк. 1-244.
19. ЦДАК, ф.339, оп.1, спр.181, арк. 44 зв. 20. ЦДАК, ф.268, оп.1, спр.741, арк. 4321.
20. ЦДАК, ф.268, оп.1, спр.741, арк. 46.
21. ЦДАК, ф.268, оп.1, спр.741, арк. 4622.
22. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. – К.: Либідь, 1993. – С.40-41.
23. ЦДАВОВ України, ф. 3807, оп.2, спр.42, арк. 224.
24. ЦДАК, ф.385, оп.7, спр.103, арк. 30-35, 62 зв.
25. ЦДАК, ф.268, оп.1, спр.134, ч.1, арк. 11.
26. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (ХІХ – поч. ХХ ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 340 с.

Кульчицькая Е.В. Украинские политические партии в Херсонской губернии начала XX в.: особенности функционирования

На примере деятельности отделений украинских политических партий в Херсонской губернии показана их тенденция развития в начале XX века. Освещаются некоторые особенности функционирования украинских партийных организаций южного региона.

Ключевые слова: Херсонская губерния, украинские политические партии, южный регион.

Kul'chyts'ka O.V. The Ukrainian political parties in the Kherson province at the beginning of the XX century: features of functioning

On the example of activity of separations of Ukrainian political parties of the Kherson province, their progress trend is shown at the beginning XX of centuries. Some features of functioning of Ukrainian party organizations of south region are illuminated.

Keywords: the Kherson province, Ukrainian political parties, south region.